

Az analitikus filozófia és a fenomenológia kapcsolatai – történeti perspektívában 112542 OTKA-NKFIH kutatási projekt, záró beszámoló

A kutatási projekt az analitikus filozófia és a fenomenológia kapcsolatait vizsgálta a két irányzat jó száz éves közös illetve párhuzamos története mentén. A kutatás a következő nagy témák köré szerveződött: I. A korai analitikus filozófia és a fenomenológia kapcsolatai; II. Bécsi Kör, logikai empirizmus és fenomenológia; III. Hétköznapi nyelv-filozófia és fenomenológia; IV. Kortárs analitikus elmefilozófia, kognitív tudományok és az elme fenomenológiai megközelítései

AZ I-IV témák egyben a kutatási projekt időbeli, éves szakaszolásának is hozzávetőleg megfeleltek (beleértve az éves konferenciák fókusztemáit): 2015-ben a korai analitikus filozófia és a fenomenológia kapcsolatai volt a súlypont, 2016-ban és 2017-ben az 1920-as évektől az 1960-as évekig terjedő időszak, ezen belül a logikai empirizmus és a hétköznapi nyelv filozófia és kapcsolataik a fenomenológiával, 2018-ban és 2019-ben pedig az 1970-es évektől a máig tartó időszak, különös tekintettel az analitikus elmefilozófia és a kognitív tudományok illetve a fenomenológia együttműködésére (és altémaként a pszichoanalízis és a fenomenológia újabb keletű kapcsolataira is).

A résztvevők elsősorban az alábbi témakörökben végeztek kutatásokat, publikáltak illetve tartottak előadásokat. I. Ambrus, Farkas, Schmal, Szummer, Ullmann; II. Ambrus, Farkas, Kondor, Schwendtner; III. Ambrus, Bárány, Farkas, Kondor, Schwendtner, , Szummer, Ullmann; IV. Ambrus, Bárány, Farkas, Kondor, Schmal, Schwendtner, Szummer, Ullmann.

A résztvevők egyéni kutatási témái

Ambrus Gergely a korai analitikus filozófia és a fenomenológia kapcsolatai témakörben Russell ítéletelméletének fejlődését vizsgálta az 1890-es évek végétől az 1920-as évekig; Russell nézetei kiválóan reprezentálják a két hagyomány összefonódását a 20. sz. elején, hiszen egy brentaniánus ítéletelmélettől jutott el pszichológista, naturalisztikus reprezentációs elméletig. Emellett részletesen vizsgálta az elmefilozófiai fizikalizmus kialakulását ezen belül annak egy kevésbé feltárt aspektusát, Wittgenstein és Carnap elsőbbségi vitáját a más személyek tudatállapotaira vonatkozó beszámolók értelmezéséről. Ezen túlmenően részletes elemzte Schlick és Russell, valamint a kortárs Chalmers nézeteinek a rokonságát az agy-tudat viszonytal kapcsolatban. Foglalkozott továbbá a kategória- illetve a kategória-hiba elméletekkel, és ezek lehetséges alkalmazásával az elme-test kapcsolat értelmezésre, Husserl, Carnap és Ryle nyomán, illetve mai elméletekre is támaszkodva. Ezen túlmenően jelenleg a 2015-ben megjelent, részben az OTKA projekt keretében megírt „Tudományos elmefilozófia” c. könyvének angol nyelvű változatán is dolgozik, amelyben nagyon hangsúlyosan jelenik meg az analitikus elmefilozófia és a fenomenológia történeti kapcsolatának témaköre (várható publikálás: 2020).

Farkas Katalin kutatásainak nagy része az analitikus filozófia korai szakaszának két fontos alakjához, Gilbert Ryle-hoz és Bertrand Russellhez kapcsolódott. Ryle osztotta a kontinentális filozófia néhány nagyhatású alakjának anti-karteziánus álláspontját, míg Russell érzetadat-elmélete inkább karteziánus indíttatású. Különböző háttérrel, de mindketten amellet érveltek, hogy van olyan tudás, amelynek tárgya nem egy proposíció: Ryle-nál a tudni hogyan, Russellnél pedig az ismertség révén való tudás ilyen. A kutatás kritikailag vizsgálta ezt a két fogalmat, annak lehetőségét keresve, hogy végülis minden tudás az igazságra irányul. Egy

másik kutatásában Farkas az elme határaival kapcsolatos gondolkodás történetét követte a 20. században.

Kondor Zsuzsanna elsősorban a reprezentáció fogalmának az elmefilozófiában és a kognitív tudományokban betöltött szerepét, valamint a megtestesült elme gondolatkörének filozófiai és szaktudományos alkalmazhatóságát kutatta. Ezen kutatások során kikerülhetetlen volt a fenomenológia és a naturalizmus viszonyának vizsgálata. Ezen vizsgálatok egyik sarokpontja Merleau-Ponty felismerésére volt, amely szerint a tudományos vizsgálódás szükségképp torzít, hiszen részekre bont, meghatározott szempontokat érvényesít, s ezzel egy olyan konstelláció meglétét sugallja, amely pusztán konstrukció, így szemben áll azzal a programmal, amit a fenomenológia tűzött ki vizsgálata céljául. Ennek dacára a tudomány eredményeinek figyelembevétele szükséges, a fenomenológia kísérleti alkalmazása pedig sikeres vállalkozás lehet.

Egy másik sarokpont a megtestesült elme Merleau-Ponty által megfogalmazott gondolata, amelyet a kortárs analitikus elmefilozófiában is sikerrel alkalmaz. A testtel rendelkező gondolata termékenyítően hatott a percepcióról alkotott elméletekre (szenzomotoros elmélet), ill. fontos szerepet játszik az úgynevezett cselekvéses (enaktív) elméletekben, amelyek a reprezentációs mechanizmusok és képességek helyett a testi skill-eket és a környezettel való dinamikus együttműködést hangsúlyozzák. Ezen, az autonómiát, a beágyazottságot és a testi aktivitást kiemelő megközelítések a tudat és a társas gondolkodás problémakörében ígéretes alternatívát nyújtanak a neurális működésre fókuszáló teoretikus igényű vizsgálódásokkal szemben, valamint sikeresen alkalmazhatók a fenomenális tapasztalat sajátosságainak magyarázatában, továbbá az egyes szám harmadik személyű, tudományos perspektíva és a fenomenális, elsőszemélyű perspektíva összeegyeztethetőségének kimunkálásában.

Ullmann Tamás a kutatás keretében elkészítette a *Túl a jelentésen. Sematizmus és intencionalitás 2.* című monográfiáját (2019, L'Harmattan). Ez a 400 oldalas monográfia szervesen illeszkedik a kutatási tervbe, témája többek között a korai fenomenológia és analitikus filozófia nyelvfelfogásának elemzése, valamint a nyelv problémája az egész XX. századi gondolkodásban. A történeti előzmények és viták elemzése után a könyv arra tesz kísérletet, hogy két nagy és átfogó tendenciában írja le a nyelvfilozófia történetét („instrumentális” és „holisztikus” megközelítés). A könyv mindkét tendencia nyelvi jelentésről alkotott képén igyekszik túllépni. Ezt három lépcsőben teszi: az első aspektus a nyelvi sematizmus problémájának elemzése Herder és Humboldt felfogásától a Sapir-Whorf hipotézisig és a kortárs kognitív nyelvészet vizsgálódásaiig. A második a nyelvi jelek szimbolikus dimenziójának elemzése a strukturalista hagyomány egyes gondolatain keresztül. A harmadik pedig a nyelvi intéció fogalmának elemzése az intéció szociológiai hagyományától (Durkheim) a kortárs pragmatista filozófiáig. Ezt a három aspektust egy történeti rész köti össze, amely a nyelv problémáját az evolúció kontextusába vizsgálja. Így egy olyan átfogó képet ad a nyelvről, amely egyszerre támaszkodik az analitikus nyelvfilozófia és a fenomenológiai nyelvfelfogás hagyományára.

Emellett Ullmann kutatásai számos más témában is kapcsolódtak a projekthez, így többek között vizsgálta a tudattalan, az Én és a személyes azonosság fogalmával kapcsolatos fenomenológiai és analitikus filozófiai elméleteket.

Schwendtner Tibor elsősorban a fenomenológia és az analitikus filozófia egyes ütközési pontjaival foglalkozott, különös tekintettel Heidegger filozófiájára, és a hozzá kapcsolódó analitikus filozófusokra és kérdésfelvetéseikre. Az első és egyben legismertebb ilyen találkozási pont Carnap Heidegger-kritikája volt; ha a tudomány Heidegger által kidolgozott egzisztenciális fogalmára tekintettel gondoljuk végig Carnap kritikáját, kirajzolódik előttünk a két filozófia és tudománymodell radikális szembenállása. A további fontos kutatási területet

Danto történelemfilozófiával kapcsolatos elgondolásai jelentették, melyek izgalmas perspektívát nyitottak a 30-as évek heideggeri történelemfilozófiájára. Schwendtner megpróbálta átgondolni, hogy a szubsztantív történelemfilozófia – Danto által kidolgozott – fogalma mennyiben alkalmas arra, hogy Heidegger léttörténeti gondolkodását és annak politikai vonatkozásait kritikusan újra értelmezzük.

Szummer Csaba a kutatás keretében a módosult tudatállapotokban fellépő mentális aktusok, és különösen az álom jelentőségét vizsgálta Husserlnál és Freudnál. Azt a tézist dolgozta ki, hogy Freud kutatásaiban az álombéli önaffekció – amikor is az afficiáló tárgyak elsősorban emlékek utalásösszefüggései, másodsorban pedig az álmodó test aktuális szomatikus ingerei – jelenti az alaphelyzetet. Husserlnál ezzel szemben az éber normál szubjektivitás, a külvilágból érkező benyomások által afficiált tudat a paradigmatis kiindulási pont. Ebből következően a módosult tudatállapotok közül Husserl csupán a fantázia szisztematikus leírására vállalkozik, ugyanakkor lényegében negligálja az álmokat. Szummer összehasonlította továbbá a freudi és a husserli tudattalant. Megállapította, hogy a különbségek jelentős részben onnan adódnak, hogy míg Husserl az általában vett tapasztalás leírására vállalkozik, Freudot a tapasztalás egy sajátos esete, a vágyakozás és a vágykielégülés foglalkoztatja.

Bárány Tibor kutatásai az analitikus filozófia történetéből elsősorban hétköznapnyelv-filozófiai megközelítéshez kapcsolódnak. Bárány kiterjedt kutatást folytatott az eredetileg John R. Searle által megfogalmazott kifejezhetőségi elvvel kapcsolatban („mindig lehetséges, hogy a beszélő pontosan azt mondja, amit ki akar fejezni”). Konferencia-előadásaiban és kéziratban lévő tanulmányában egyebek közt a mellett érvel, hogy az elv jól használható a teljes beszédaktus-jelentésre vonatkozó elemzések taxonómiájának felállításához. Ehhez kapcsolódóan Bárány megvizsgálta, hogy a szó szerinti – nem szó szerinti megkülönböztetés, továbbá a beszédaktusok „teljes jelentésének” modellezésére az 1960-as évektől az analitikus nyelvfilozófusok által kidolgozott fogalmak rendszere mennyiben alkalmazható a képi kommunikáció eseteire, különös tekintettel a képi implikaturák esetére. A szerző konferencia-előadásaiban és elkészült tanulmányában részletesen rekonstruálta az 1970-es évek végén – elsősorban David Novitz és Søren Kjørup által – kidolgozott képi aktusok elméletét. Bárány továbbá részletesen rekonstruálta Arthur C. Danto korai (az 1970-es és 1980-as években kidolgozott) művészetfilozófiai elméletét. A szerző a műalkotás fogalmát (részben) a műalkotások sajátos reprezentációs tulajdonságai révén adja meg. Bárány amellet érvelt, hogy Danto (i) valójában két különböző reprezentációs viszony fennállását feltételezi, amelyek közül (ii) önmagában egyik sem kizárólag a műalkotásokat jellemzi, viszont (iii) mindkettő alapján megalkothatjuk a műalkotások sajátos definícióját (mi több, teljes definíciócsaláddal van dolgunk, amelyet leírva feltárhatjuk a műalkotások lehetséges reprezentációs definícióinak rendszerét).

Schmal Dániel kutatásai tematikusan nagyrészt a kortárs elmefilozófia és a kognitív tudomány kérdéseire kapcsolódtak, ám elsősorban a téma történeti előzményeit érintik. (Kitágítva a megadott történeti kereteket leginkább az I. és a IV. alpontokhoz köthető.) A vizsgálódások fókuszában az a kérdés állt, hogy vajon milyen történeti gyökerei vannak a kortárs diskurzusokat mélyen meghatározó analitikus-fenomenológiai dichotómiának azoknál a kora újkori szerzőknél, akiket mindkét hagyomány magáénak vall. Korábban (*Az elmefilozófia a kora újkorban* című kötetben) megmutatta, hogy a mai analitikus kérdések haszonnal tehetők fel a kora újkori szerzőknek, s a kora újkori szövegekből kiolvasható álláspontok sok tekintetben összemérhetők a mai pozíciókkal. Schmal kutatásainak másik altémája a fenomenológiai megközelítések korai formáinak azonosítás volt, illetve olyan kora

újkori problémákat elemzését célozta, amelyek ma jellegzetes módon a vallásfenomenológia területére tartoznak.

*

A kutatások eredményei részletesebben következők.

Az utolsó kutatási szakaszban (2018.09.01- 2019.06.31) a résztvevők a következő előadásokat tartották.

Ambrus Gergely

„The Origins of Physicalism. Carnap and Wittgenstein on Psychological Sentences: 1928-1932., *Departmental Colloquium Series*, Philosophy Department, Central European University, 2018. október 16.

„Schlick and Contemporary Philosophy of Mind”. *Moritz Schlick (1882-1936): un empirisme conséquent?*, konferencia, Université 1 Panthéon Sorbonne, Párizs, 2018. november 9-10.

„Russellian Monism, Old and New: Schlick, Russell, Chalmers”, *Phenomenology, Naturalism, Analytic Philosophy of Mind* konferencia, ELTE BTK Filozófia Intézet, 2018. december 14.

„Self, Narrativity and Responsibility”, *Narrative Identity and Narrative Understanding* workshop, ELTE BTK Filozófia Intézet, 2019. május 3.

Farkas Katalin

„Reference Rule for non-existent objects”, *Workshop on Christopher Peacocke's The Primacy of Metaphysics*, Universität Leipzig, Lipcse, 2019. június 24-25.

„Know-what and learning”, Ruhr-Universität Bochum, 2019 január 24.

„Practical knowledge and practical learning” The Jowett Society, Oxford, 2018. január 24.

Kondor Zsuzsanna

„Embodiment and Phenomenal Experience”, *Phenomenology, Naturalism, Analytic Philosophy of Mind* konferencia, ELTE BTK Filozófia Intézet, 2018. december 14.

„Media and the Changing Picture of Human Intelligence”, *Media – Knowledge – Education: Augmented and Virtual Realities* konferencia, Innsbruck, 2019. április 25-26.

„E/1 személyű tudatos tapasztalat és privilegizált hozzáférés”, *Intencionalitás és privilegizált hozzáférés* konferencia, PPKI és MTA BTK Filozófiai Intézet, Budapest, 2019. június 20–21.

Szummer Csaba

„Affektivitás és álom a pszichoanalízisben és a fenomenológiában”, a Magyar Pszichoanalitikus Egyesület konferenciája, Budapest, 2018.okt. 12.

„Vágyteljesítés és álmodó tudat Husserlnál és Freudnál”, a *Magyar Daseinanalitikus Egyesület konferenciája*, Bécs, 2018. október 5.

„Altered states of consciousness in phenomenology and psychoanalysis”, *Phenomenology, Naturalism, Analytic Philosophy of Mind* konferencia, ELTE BTK Filozófia Intézet, Budapest, 2018. december 14.

„Affektivitás és álom, a *Magyar Pszichológiai Társaság XXVII. Nagygyűlése*, Debrecen, 2019.május 30 - június 1.

„Sartre és a meszkalin”, *A tudattalan transzfigurációi* konferencia, Debrecen, 2019. május 27.

Ullmann Tamás

„A szubjektivitás új fogalma (narratív, traumatikus és tudattalan szubjektivitás)”, Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár, 2019 április 10.

„The Problem of Phenomenological Unconscious”, *Phenomenology, Naturalism, Analytic Philosophy of Mind* konferencia, ELTE BTK Filozófia Intézet, Budapest, 2018. december 14.

„The Problem of Unconscious in Contemporary Debates (Phenomenology, Cognitive Science and Psychoanalysis)” Babes-Bolyai Egyetem, Kolozsvár, 2019 április 11.

Schwendtner Tibor

„Életfilozófiai motívumok a fiatal Heidegger gondolkodásában”, *Az élet fogalma a fenomenológiában* konferencia, Magyar Fenomenológiai Egyesület, ELTE BTK Filozófia Intézet, Budapest, 2019 április 17.

„Önazonosság-válság és értelemkeresés. Heidegger az első világháború után” *Az Identitás* konferencia, Magyar Filozófiai Társaság, SZTE BTK Filozófia Tanszék, MTA SZAB, Szeged, 2019 május 16.

Schmal Dániel

„Vegetative Epistemology: the Cognitive Principles of Life in William Harvey and Francis Glisson”, *Vegetative Powers: Endowing Bodily Life from Late Antiquity to the Early-Modern Period* konferencia, Università degli studi di Padova, Society for the Social History of Medicine (SSHM), Padova, 2018. szeptember 13.

„Phenomenology and Conceptual Analysis in Descartes”, *Phenomenology, Naturalism, Analytic Philosophy of Mind* konferencia, ELTE BTK Filozófia Intézet, Budapest, 2018. december 14

„Self-esteem in the *amour pur* Debate”, *Esteem and Self-Esteem in Ancient, Early Modern and Contemporary Ethics and Political Thought* konferencia, Klagenfurt, 2019. április 6.

„Személytelen azonosság: 21. századi kommentár Locke identitáselméletéhez”, *Az identitás* konferencia, Magyar Filozófiai Társaság, SZTE BTK Filozófia Tanszék, MTA SZAB, Szeged, 2019 május 16.

Az korábbi évek során tartott előadások listái az éves részbeszámolóokban megtalálhatók.

*

A kutatási projekt keretein belül 5 magyar nyelvű konferenciát szerveztünk és egy nemzetközi konferenciát angolul, ezek:

- *Korai analitikus filozófia és fenomenológia*, Miskolci Egyetem, Miskolci Akadémia Bizottság, 2015. április 24-25.

- *Analitikus filozófia és fenomenológia – történeti perspektívában*, ELTE Filozófia Intézet 2016. június 10.

- *Analitikus filozófia és fenomenológia – kapcsolatok*, ELTE BTK, Filozófia Intézet, 2017. június 16.

- *Freud és a fenomenológia*, KRE, Budapest, 2018. május. 31.

- *Phenomenology, Naturalism, Analytic Philosophy of Mind*, ELTE BTK Filozófia Intézet, 2018. december 14.

- *A tudattalan transzfigurációi*, Debreceni Egyetem, 2019. május 20.

A kutatási projekt keretében a résztvevők összes 126 konferencia vagy meghívott előadást tartottak, ezek közül 63 angol, 4 francia, 1 német és 58 magyar nyelven hangzott el, Magyarországon kívül Angliában, Ausztriában, Csehországban, az Egyesült Államokban,

Franciaországban, Hollandiában, Lengyelországban, Olaszországban, Németországban és Romániában.

A résztvevők összesen 80 publikációt jegyeznek (ezek közül 6 könyv, 2 tematikus folyóiratszám („Korai analitikus filozófia és fenomenológia”, MFSZ 2016/1, „Austrian Philosophy”, MFSZ 2018/4), 4 szerkesztett kötet, 68 folyóiratcikk vagy könyvfejezet, továbbá részben elkészült Ambrus Gergely „Tudományos elmefilozófia” c. könyvének angol nyelvű változata. A publikációk közül 28 angol, 2 francia, 3 német és 47 magyar nyelvű.

Budapest, 2019.07.30.

dr. Ambrus Gergely
vezető kutató